Sidan Pakistan vart ein eigen stat i 1947 har debatten omkring innføring av religiøs lov i rettsvesenet pågått i landet. Denne artikkelen tek føre seg ulike konsekvensar av innføringa av sharia og rolla til andre, uskrivne, lover. Spesielt fokuserer artikkelen på hudud-lovene i forhold til kvinners rettsvern.

Karin Ask er forskar Chr. Michelsen institutt Bergen.
Forskningsfelt: Kvinner og islamisering, utviklingssamarbeid, humanitær bistand og menneskerettar.

RETORIKK OG REALITETER

KVINNERS ERFARING MED SHARIA I PAKISTAN

TEKST: Karin Ask

VED VALET I PAKISTAN i oktober 2002 kom religiøse parti for fyrste gong i landets historie i ein posisjon der dei kan spela ei nøkkelrolle i konstitueringa av nasjonalforsamlinga, det føderale parlamentet som skal leie overgangen til eit sivilisert demokratisk styresett etter fire års militærstyre.¹

To av desse religiøse partia, Jamiat-e-ulama Islam og Jamaat-e-Islami, utgjør fleirtalet i valalliansen Muttahid Majlis-e Amal (MMA)², som styrer Nordvest-grenseprovinser (NWFP) mot Afghanistan. Åtte månader etter at dei kom til makta, i juni 2003, fremma dei ei rekke lovforslag om islamisering av utdanning, rettsvesen og finansinstitusjonar. Provinsforsamlinga (som også inkluderer representantar frå det sekulære Pakistans folkeparti), vedtok samrøystes å innføre sharia som lov i

NWFP.³ Den føderale regjeringa i Islamabad var snare med å rykke ut med åtvaringar mot “talibanisering” av grenseprovinser.⁴ President Musharraf kritiserte også provinsregjeringa for å bryte grunnlova der sharia-lover er eit føderalt ansvar. Han åtvara mot religiøse krefter som “bring[ing] a bad name to the country” samtidig som han inviterte religiøst lærde, ulama, til å delta i eit prosjekt for å gi islam eit “moderate face”.⁵ Afrasiab Khattak, leiaren for Den uavhengige pakistanske menneskeretts-kommisjonen, (HRCP) kommenterte sharia-kunngjeringa slik: “[Our society] is gradually being pushed towards religious totalitarianism”.

Bakgrunnen for bruken av sharia i den politiske diskursen i dagens Pakistan er kompleks, og sharia sin plass i rettsystemet med referanse til grunnlova er uklar. Alle Pakistans grunnlover, med endringar av 1956, 1961, og 1973, slår fast at ingen nasjonale lover må stride mot sharia. Den politiske eliten har tradisjonelt delt seg i to leirar når det gjeld bruk av sharia som styringsreiskap. Desse leirane er ofte karakterisert som tradisjonalar versus modernistar. Blant dei fremste intellektuelle og religiøse leiarane som tok del i debattane om korleis lovgjevarar burde og kunne bruke sharia i nasjonsbygging, må to menn nemnast; Mawlana Mawdudi og Dr. Fazul Rahman. Tradisjonen etter Fazul Rahman som konseptualiserte grunnlaget det gudfryktige individet kunne treffe eigne val på, er representert ved stemmene til ein yngre generasjon av religiøst lærde kvinner som Dr. Shaheen Sardar Ali og Rif-fat Hasan.⁶ Begge to argumenterer frå ulike politiske ståstader for at det er teoretisk og praktisk mogeleg å sameine menneskerettar og positiv feminisme på islam-

sk grunn. Shaheen Sardar Ali har som professor ved det fyrste studiet i kvinnerett ved universitetet i Peshawar, og som minister i Musharrafs fyrste regjering også kome med kritiske merknader til bruken av hudud-lovene, islamske straffelover.⁷

Medan dei representerer eit kritisk korrektiv til dei konservative kreftene som dominerer debatten om sharia i Pakistan, kjem hovudkritikk mot bruken av sharia-lover og shariadomstolar frå pakistanske menneskeretts- og kvinneorganisasjonar som har kjempa mot militærdiktatur og menneskerettsovergrep i fleire tiår.

Kunngjeringa om innføring av sharia i NWFP i 2002 kom frå ei folkevalt forsamling og representerer eit unntak i nyare pakistansk historie. Vi må tilbake til 1962 for å finne tilsvarende, då provinsregjeringa i Punjab vedtok the “Muslim Personal (shariat) Application Act” etter påtrykk bl.a. frå kvinnene som demonstrerte for innføring av sharia-lover. Kvinnene som demonstrerte kom frå jordeigarklassen, og dei krevde at domstolane skulle slå ned på praksis som følgde tradisjonelle lover og sedvane (*riwaj*) som hindra dei å arve jord som dei har rett til etter sharia-lovene. Tilfellet der kvinner demonstrerte for sharia, er ei viktig påminning om at det i Pakistan er meir enn to sett av lover som er verksame. Tradisjonelle uskrivne lover og *jirga*-råda (ofte referert til som “customary law”) er ofte vel så viktige for folks rettskjensle som dei skrivne nasjonale lovene og sharialovene.

Sharia og nasjonsbygging

Ved oppløysinga av det britiske koloniveldet i India i 1947 vart tanken om eit eige heimland for muslimane fremma av Muslim League i kampen for sjølvstende. Muslim

League brukte to-nasjonsteorien til Allama Iqbal. Denne teorien gjekk forenkla sagt ut på at grupper med kontrasterende religiøse riter som hinduer og muslimer også bør ha separate heimland. Teorien gav derimot inga oppskrift på korleis den muslimske nasjonen med sine riter skulle styrast som ein islamsk stat. Qaid-e-Azam Muhammad Ali Jinnah, leiar i kampen for sjølvstende

*Alle grunnlovene i Pakistan slår fast
at ingen nasjonale lovar må stride
mot sharia.*

og det fyrste statsoverhovud i Pakistan, var ein klar talsmann for ein ikkje-teokratisk stat som skilte politikk frå nasjonens religiøse identitet. Hans syn var at islam og forfatning skulle følgje islamske prinsipp, og at den legitime autoriteten til å styre var delegert frå Gud.⁸ Sidan Qaid-e-Azam Muhammad Ali Jinnah døydd alt i 1948, fekk hans synspunkt lite innflytelse på den vidare utviklinga av staten Pakistan.

Konflikter om kva grenser sharia sette for endring av lover, spissa seg til i august 1955, då over spørsmål om reformer i ekteskap- og familielov. Eit forslag om å avskaffe polygami, fekk ortodokse religiøse grupper i parlamentet til å øve press på regjeringa som då trakk dette og andre meir moderate forslag tilbake. Det var fyrst då militærdiktatoren Ayub Khan kom til makta i 1958 at “The Family Law Ordinance” (1961) vart sett ut i livet, rett nok utan forbod mot polygami. Men det vart no sett ei rekke avgrensingar på ektemenns rett til å ekte meir enn ei kone, og nye restriktive vilkår for hans høve til å innleie og få

skilsmisse godkjent.

I dei fyrste 25 åra av Pakistans historie kan ein seie at konflikter om sharia var av ein defensiv karakter. Talsmenn (for det var stort sett menn) forsvarte sharia ved å kritisere nasjonale lover dei meinte braut med religiøse reglar.

Mawlana Mawdudi (1903-79), som hadde brukt teologiske argument for å avvise grunnlaget for å etablere ein eigen islamsk stat for indiske muslimar, kom likevel til å øve stor innflytelse på den politiske og ideologiske debatten om bruken av sharia gjennom partiet Jamiat-i-Islami. Den praktisk-politiske konsekvensen av ulike tolkingar av sharia som grunnlag for nasjonal lov, kan illustrerast ved kva bruk dei to militærdiktatorane Zia-ul Haq og Ayub Khan gjorde av tankane til Mawdudi og Fazul Rahman. Medan Mawdudis syn fekk stor innflytelse på Zia-ul Haqs islamisering, var Rahmans tankar sentrale då ekteskapslovene av 1961 vart vedtekne. Mawdudi gav religiøs legitimitet til påbod om bruk av slør (*hijab*) og kjønnssegregering som eit nødvendig forsvar mot korrumperting av det muslimske samfunn. Fazul Rahman sitt syn var tvert om at Koran-versa om hijab var å forstå som eit moralsk pålegg til muslimske kvinner og menn om å vise høvisk framferd.

Debattane om kva som er legitim handheving av sharia på grunnlag av autoritative religiøse fortolkingar, markerer skillelinjer mellom intellektuelle i den statsberande eliten. Men det store fleirtal av pakistanske borgarar, kvinner som menn, har vore fråtatt høve til å gi uttrykk for sine syn på desse spørsmåla i demokratiske prosessar i størstedelen av Pakistans historie. I eit land der knapt ein tredjedel (28 prosent) av kvinnene og berre halvparten

(49 prosent) av mennene – i følge folketeljinga frå 1998 – kan lese og skrive, er rettsgarantiane for vanlege borgarar skjøre. Mellom dei internasjonalt best kjente namna som organiserer motstand mot islamisering av pakistansk rettsvesen, er juristane Asma Jahangir⁹ og Hina Jilani. Blant organisasjonar er Shirkat Gah og Women's Action Forum kjende namn. Desse organisasjonane og personane har fremma ei rekke enkeltsaker for å få omgjort inhuman og feil lovbruk under religiøs lov. Dei har også vore aktive medspelarar i internasjonale kampanjer mot brotsverk, til dømes Amnesty Internasjonal si store kampanje mot æresdrap i Pakistan i åra 1999-2000.

“Privatisering”

Zia ul-Haqs militærstyre frå 1977-1988 sette i gang ein konfliktfylt dynamikk som undergrov kvinners rettstryggleik med islamiseringa av det pakistanske rettsvesenet gjennom ei rekke presidentdekret. Mellom dei mest radikale er hududlovene frå 1979 og *Qanoon-e-Shahdat*-lova som kom i 1984. *Qanoon-e-Shahdat*-lova avgrensa mellom anna kvinners rett til å vitne og inngå skrivne kontraktar. Dei juridiske rettsgarantier nedfelt i grunnlova og i sekulær nasjonal lov (*qanoon*) vart ikkje formelt oppheva av Zia-ul Haq. Islamiseringa av rettsprosedyrer og straffeprosess svekka likevel kvinners rett både *de jure* og *de facto* som vitner og fornærma i straffesaker.

Hudud-lovene er eit sett av klassiske islamske forskrifter om straff for brotsverk spesifiserte i Koranen. Desse lovene vart lagt til kriminallovene i pakistansk straffelovgjeving frå 1860, og det er ein historisk ironi at den fyrste piskestraffa som

vart gitt for brot på forbod mot drikking av alkohol, var heimla i lover gitt av kolonimakta.¹⁰ Trass i kraftige og vedvarande utanomparlamentariske protestar frå nasjonale kvinne- og menneskerettsgrupper, vart desse lovene inkorporert i det nasjonale lovverket gjennom *Qisas*- og *Diyat*-forordningane i 1990.

Kunnskap om rettskjeldene for sharia er forvalta av ekspertane, dei religiøst lærde ulama og dommarar (*qazi*). Hanafi-skulen, den dominerande lovskulen i Pakistan, opnar for sjølvstende i bruk av desse kjeldene ved metodar som analogisk deduksjon (*qiyas*), fleirtalsavgjerd mellom rettslærde (*ijma*) og uavhengig tolking der det ikkje er klar tilvising i Koranen (*ijtihad*). Måten desse lovene vart innført og brukt ved pakistanske domstolar, viser at desse metodane ikkje er brukt i mange rettsavgjerder som legitimering av dommar med referanse til sharia.

I praksis har kvinner (og menn) vore avhengige av å aktivere relasjonar i nettverk basert på medlemskap i primærgrupper for å sikre basale rettsgarantiar som vern av liv, helse og eigedom. For enkeltindividet har dei tradisjonelle uskrivne lovene som regulerer samkvem i det sivile samfunnet også henta legitimitet frå folkeleg forståing av kva sharia seier. Det talte ordet, gjennom etermedia eller gjennom munnlege overføringar, står enno sterkare enn kva skriftleg kommunikasjon gjer som styringsmekanisme og medium for kunnskapsoverføring. Ein samanblanding av riwaj med hudud-lov har difor slått særskilt ille ut for kvinner.

Qisas-straffeutmåling følgjer prinsippet “eit auge for eit auge”, etter prosedyrer som opnar for at den fornærma part kan kreve oppreising ved at forbrytaren vert

påført tilsvarende tap eller skade. *Diyat*-forordninga stipulerer bøter, “blodpengar”, som ein forbrytar kan dømmast til å betale til offer/etterlatte etter brotsverket. Desse dekreta opnar for at etterlatte til offer for æresdrap kan unngå at drapet vert etterforska av statlege myndigheter. Sidan forbrytar i desse sakene oftast kjem frå same kategori av slektningar som dei som kan kreve blodpenger for offeret, opnar lova også i prinsippet for at mordaren kan ta imot erstatning som skadelidande/arving. Straffeprosessuelt viskar dommene ut skiljer mellom lokalt uskrivne lover og sharia. På den andre sida førte lovendringar til at brotsverk vart “privatisert”, i og med at staten ikkje automatisk var part i påtale- og straffeutmåling av brotsverk mot borgarar. I tradisjonell uskriven lov er ofte kvinner sin status som juridisk person og hennar rettar andsynes omverda avhengig av hennar posisjon i kollektiv som familie og stamme.

Islamiseringa av samfunnsinstitusjonar under Zia-ul Haqs tid førte også til at ei rekke handlingar vart flytta frå feltet for “privat moralsk skjønn” til feltet for “offentleg påtale og dom”. Moralsk fordømming vart transformert til juridisk dom for kvinners klesdrakt og framferd. Kontroll av kvinner vart brukt som offentlig målstokk for islamisering gjennom ideologien “Sløret og dei fire veggane”, *Chad-er aur Char Diwar*, som skulle avgrensa kvinners handlingsrom.

Kjønnsbestemt terror: Hudud-dommar

Ganske tidleg vart det klart at shariadommar mot kvinner konsentrerte seg om kategorien *zina*, som dekkjer både ekteskapsbrot og hor. Menneskerettsorganisasjonar melder at meir enn halvparten av kvinner

som kjem til politiet for å melde om valdtekt, vert sett i fengsel skulda for hor. Asma Jahangir hevder i artikkelen “Distributive Justice” at den generelle rettssituasjonen for kvinner vart forverra som ei direkte følge av hudud-lovene.¹¹

I april 2000 lovde general Musharraf å kome med strafferettslege tiltak som skulle betre pakistanske kvinners rettsvern. Eitt av desse tiltaka var betre etterforskning av

Islamiseringa av rettsprosedyrer og straffeprosess svekka kvinners rett som vitner og fornærma i straffesaker.

såkalte æresdrap, der staten skulle garantere at dei vart påtala som overlagt drap. Eitt anna var ein kritisk revisjon for å endre domstolane sin praksis ved bruk av hudud-lovene. Under skisserer eg kort to saker som illustrer denne problemstillinga. Begge handlar om kvinner som vert klaga for zina. Den eine saka gjeld ein ung ugift tenar frå Punjab-provinsen, den andre ei gift kvinne frå eit hushald av nomader og bønder i NWFP. Trass i tjue års mellomrom viser tilfella Zafran og Safia Bibi fleire nedslåande fellestrekk.

I oktober 2001 melde 29 år gamle Zafran Bibi ein namngitt mann for valdtekt (*zina-al-jabr*). Då ho seinare endra namn på den ho skulda for brotsverket, vart saka ikkje vidare etterforsa av politiet. Den lokale sharia-domstolen vende klaga hennar om valdtekt til påtale for zina. Zafran Bibi vart kjent skyldig i hor og sett i fengsel i Kohat, der ho sat i eitt år før ho vart dømd til døden ved steining. Fyrst då pakistanske menneskerettsaktivistar fremma ein anke

for den føderale sharia-domstolen vart dommen omstøyt i mai 2003.

Zafran Bibis lagnad liknar mykje på den som vart 18 år gamle Safia Bibi til del for tjue år sidan. Far til Safia Bibi melde arbeidsgjevaren og son hans for valdtekt av dottera i juli 1983. Den lokale dommaren nekta å registrere skuldinga som ei valdtektsak fordi hududlova krev fire truverdige mannlege vitner for å reise sak. Han skulda i staden Safia Bibi for hor. Ho slapp straffa berre etter internasjonalt press mot den dåverande militærdiktatoren Zia-ul-Haq.

Anker mot dødsdommar som har vorte felt med utgangspunkt i hudud-lovene har alle ført til at påstanden om dom har fråfalle. Anten som direkte følge av politiske inngrep frå den utøvande makta mot domstolane, eller som følge av at den føderale sharia-domstolen har påpeikt feil bruk og tolking av lova. Så skjedde også i saka mot Zafran Bibi.¹²

Det er for tidleg å seie om den tre månader gamle kunngjeringa om innføring av sharia i NWFP har ført til dei endringane som er frykta eller ønska på bakken. Meldingar om at MMA no støtter President Musharraf i konflikter han har med andre parti,¹³ viser at det er på høg tid at den internasjonale støtten til president Musharraf i kampen mot internasjonal terrorisme også inkluderer støtte til kampen mot den terror kvinner som Safia og Zafran Bibi vert utsett for i pakistanske domstolar.

• f •

¹ Det fyrste militærkuppet i Pakistan stod Ayub Khan for i 1958, og han sat med makta til 1968. Yayaha Khan stod for det neste kuppet i 1971, før Zulfikar Ali Bhutto vart valt og sat som statsminister frå 1973 til Zia ul-Haq avsette han ved militærkupp i 1977. Zia-ul-Haq sat med makta til han omkom i ei ulykke 1988. På nittitalet sat Benazir Bhutto

- og Nawaz Sharif som statsminister. Nawaz Sharif vart avsatt av dagens president Musharraf ved militærkupp i oktober 1999.
- 2 Valalliansen fekk 27 prosent av stemmene i Baluchistan-provinsen og 48 prosent av stemmene i Nordvestprovinsen NWFP.
 - 3 BBC 02.06.2003; Dawn 3.06.2003.
 - 4 I grunnlova er religiøs lov definert som eit føderalt område. Rådet for islamsk ideologi skal overvake at landets lover ikkje bryt med sharia.
 - 5 Dawn 05.08.2003. I eit intervju i Dawn 4.10 skjerpar presidenten ordbruken og kallar religiøse ekstremistar for indre fiendar. Intervjua er tilgjengelege på internett-adressa <http://dawn.com>
 - 6 Blant dei mange publikasjonane hans kan nemnast "Islam and the new Constitution of Pakistan" i Henry J. Korson (ed.): «Contemporary Problems of Pakistan», E.J. Brill, Leiden, ss. 30-22. Fazul Rahman fekk også omsett nokre av sine idear til praktisk politikk då han var med å utforma forslag til ekteskapslovene i 1961.
 - 7 *Hudud* kan omsettjast med *grense* – og referer i denne samanheng til straff som er spesifisert i dei heilage skriftene. Til dømes steining for ekteskapsbrot, pisking for hor, amputering av arm eller bein for tjuveri og landeveisrøveri, og avretting for Gudsfornekting og blasfemi.
 - 8 Pakistan si fyrste grunnlov slo fast at nasjonale lover ikkje skulle stri mot sharia. Det islamske forskingsinstituttet som vart oppretta i 1956, saman med Rådet for islamsk ideologi i 1962, for å overvake at så skjedde. Det er interessant å merke seg at det dei religiøse fundamentalistiske partia var mot danning av ein eigen nasjonalstat ettersom dei sa at islam kjenner ingen nasjonale grenser. Det var fyrst etter at Pakistan var danna at partiet oppmoda folk om å flytte til Pakistan.
 - 9 Asma Jahangir er i tilegg til sin advokatpraksis også oppnemnd som internasjonal spesialrapportør for FN i saker som gjeld utanomrettsleg avretting og tortur.
 - 10 Offentlege piskestraffer vart eksekvert mellom anna på fotballstadion i Rawalpindi i 1979.
 - 11 Jahangir, Asma og Hina Jilani: «The Hudood Ordinances, A Divine Sanction?» Rohtas Books, Lahore 1990. Asma, Jahangir "Distributive Justice" i «The Independence of Judges and Lawyers in Pakistan. Lahore 1989.
 - 12 Dommen vart omstøyt av den føderale shariadomstolen som fann at shariadomstolen i Kohat hadde brukt brukt hududlova feil. Informasjon via e-mail frå Advokat Hilal Mussarrat 7. mai 2003.
 - 13 Dawn 5.10.2003